

Het gezicht van de geschiedschrijver: *Historiografisch persona* bij Reinier Snoy en Hadrianus Barlandus – Coen Maas

1. *De traditionele benadering van de historische methode*

Wie zich bezighoudt met de uiterst omvangrijke productie van Neolatiijnse geschiedschrijving in de Nederlanden, zal zich in eerste instantie genoodzaakt zien een selectie te maken. Men wil het kaf van het koren scheiden, het onoverzichtelijke veld reduceren tot een behapbare canon van bekende, invloedrijke, innovatieve, kortom: goede historici.

Dit ontginnings- en schiftingsproces is natuurlijk al lange tijd aan de gang. Als er een beginpunt aangewezen zou moeten worden, zou ik kiezen voor de publicatie van de *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers* van Samuel de Wind in 1835, een overzicht van de Nederlandse historiografie vanaf de 10^e eeuw tot 1648.¹ Een inhoudelijke visie op de ontwikkeling van de vroegmoderne geschiedschrijving werd voor het eerst geboden in de studies van Herman Kampinga uit 1917 en die van Edzo Waterbolk uit 1952.² Sinds de publicatie van het *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland* van Haitsma Mulier en Van der Lem in 1990 heeft zich een kleine stroomversnelling voltrokken waardoor de laatste tijd meer detailstudies verschijnen over afzonderlijke historici. Met uitzondering van het *Repertorium* van Haitsma Mulier en Van der Lem, is er in de genoemde publicaties een duidelijke tendens zichtbaar om de verschillende historici te beoordelen op hun merites. Er hebben zich daardoor inmiddels scherpe contouren van een historiografische canon afgetekend.³

Bij deze beoordeling van de verdiensten van de vele geschiedschrijvers uit de Lage Landen is 'historische kritiek' een sleutelbegrip. Hiermee wordt de vaardigheid bedoeld om bestaande beschrijvingen van het verleden te beoordelen op interne consistentie en belangeloosheid en om verschillende bronnen met elkaar te vergelijken en ze te harmoniseren. Het doel van deze techniek is te komen tot een reconstructie van de geschiedenis die beter

¹ Uiteraard wordt de basis voor canonvorming op het gebied van de vroegmoderne geschiedschrijving al eerder gelegd, met name in biografische lexica (men denke aan Miraeus, Sweertius, Saxe en Paquôt) en in de geschiedwerken zelf. Het werk van De Wind is de eerste monografie waarin de vroegmoderne geschiedschrijving uitvoerig als zelfstandig onderwerp wordt behandeld.

² H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw*, Den Haag 1917. E. H. Waterbolk, *Twee eeuwen Friese geschiedschrijving. Opkomst, bloei en verval van de Friese historiografie in de zestiende en zeventiende eeuw*, Groningen 1952.

³ Bijvoorbeeld in recente geschiedenissen van de geschiedschrijving, zoals R. Schryver, *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa*, Leuven en Assen 1990 of J. Tollebeek, T. Verschaffel, L. H. M. Wessels, (redd.) *De Palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden, 1500-2000*, 2 vols, Hilversum 2002.

correspondeert met de verleden werkelijkheid; die een hogere graad van 'waarheid' bezit.

Met het concept van 'historische kritiek' wordt de geschiedenis van de geschiedschrijving te lijf gegaan. De eerste grote onderzoeker van de historiografie, Eduard Fueter, legt een verband tussen het ontstaan van historische kritiek, 'das Erwachen des kritischen Sinns', en de opkomst van het humanisme.⁴ Deze visie wordt door Herman Kampinga op de Nederlandse geschiedschrijving overgebracht: '[h]oewel de middeleeuwse geschiedschrijvers niet geheel verstoken waren geweest van kritischen zin, kan er sinds de opkomst van het Humanisme toch eerst gesproken worden van ernstige wetenschappelijke kritiek ...'⁵

Bezien vanuit dit perspectief staat de historische kritiek van de vroeg-humanistische historici uiteraard nog in de kinderschoenen en is ze ver verwijderd van de positivistische idealen van de 19e eeuw. We vinden haar, zoals Kampinga zegt, '[r]eeds in de *Divisiiekroniek*, maar nog zeer schuchter. ... Meer consequent gaat Snoy te werk.'⁶ Deze Reinier Snoy is één van de auteurs die in dit artikel behandeld zal worden. Voor Kampinga is diens werk, voltooid tussen 1515 en 1520, het begin van de humanistische geschiedschrijving in Holland. Hij waardeert Snoys kritische ingrijpen in de antieke geschiedenis van Holland, ook al vindt hij zijn benadering van de Middeleeuwen minder sterk: '[v]oor de Frankische en latere tijden nl. is Snoy, hoewel veel minder radicaal, toch ook enigermate kritisch ten opzichte van de overlevering.'⁷ Een recenter artikel over Snoy karakteriseert zijn historische methode als 'la façon plus ou moins critique dont l'auteur s'est inspiré.'⁸

Ook bij de tweede auteur die in dit artikel ter sprake zal komen, Hadrianus Barlandus, een tijdgenoot van Snoy, menen wetenschappers een soortgelijke bedremmelde kritiek te moeten vaststellen. In een artikel uit 2006 merkt James Ward op dat 'there is evidence that the author, emulating the classical historians, had a critical spirit.'⁹ Barlandus' biograaf Etienne Daxhelet sprak al in de jaren dertig over Barlandus' 'jugement de bon sens, qui, s'il n'atteint pas la méticulosité exigée par la critique historique moderne, lui a cependant fait écarter une foule de détails contradictoires ou invraisemblables.'¹⁰

⁴ E. Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München 1936³ (oorspr. ed. 1911), 136.

⁵ Kampinga, *De opvattingen*, 7.

⁶ Kampinga, *De opvattingen*, 8.

⁷ Kampinga, *De opvattingen*, 11.

⁸ S. de Hemptinne, 'Annius de Viterbe comme source dans le "De rebus Batavicis" de Renier Snoy', in: *Humanistica Lovaniensia* 38 (1989), 110-23 (alhier: 114).

⁹ J. P. Ward, 'Hadrianus Barlandus and a Catalogue of the Counts and Countesses of Holland Published at Amsterdam by Doen Pietersz', in: *Humanistica Lovaniensia* 55 (2006), 71-110 (alhier: 81).

¹⁰ E. Daxhelet, *Adrien Barlandus, humaniste belge, 1486-1538. Sa vie, son oeuvre, sa personnalité* (*Humanistica Lovaniensia* 6; Université de Louvain. Recueil de travaux publiés

Mijn drijfveer om zoveel tijd te besteden aan deze vertrouwde manier om over historiografie te schrijven is dat ik in dit artikel een alternatief perspectief op geschiedschrijving zou willen verkennen; een perspectief dat in mijn optiek meer profijt oplevert.

Er zijn meerdere redenen te noemen om überhaupt aan deze onderneming te beginnen. Een eerste overweging is impliciet aanwezig in het citaat van Daxhelet, waarin hij zegt dat Barlandus niet de zorgvuldigheid bereikt die de moderne historische kritiek vereist. In de kijk op geschiedschrijving die ik net heb beschreven wordt dus een proces van vooruitgang verondersteld, dat vanzelfsprekend uitmondt in de wetenschappelijke praktijk van de betreffende wetenschappers zelf. Deze benadering, die men teleologisch zou kunnen noemen, is als het ware een *oratio pro domo*: zij legitimeert de eigen wetenschapspraxis door haar te presenteren als het eindpunt van een eeuwenlange ontwikkeling. Dit wekt sterk de indruk van een tendentieuze aanpak.

Een ander probleem is dat deze anachronistische visie op historiografie de eigenheid van het materiaal miskent. Zelfs diegenen die onderkennen dat humanistische geschiedschrijving zich niet dezelfde doelen stelt als de moderne, zoals Ward en Daxhelet, achten het toch dienstig hun eigen methodologische kaders op hun onderzoeksobject te projecteren. Het hiermee gemoeide probleem is niet zozeer dat daarmee oude boeken onrecht aangedaan wordt, maar veeleer dat de transformatie van het onderzoeksobject in een primitief artefact schadelijk is voor het eigen onderzoek. Als oude geschiedschrijvers prutsers en knoeiers voor ons worden, zijn ze niet meer interessant als voorwerp van onderzoek, laat staan dat ze door hun anders-zijn kunnen bijdragen tot reflectie op onze eigen praxis.

2. Een alternatief kader

Ik zal hier proberen een alternatief te bieden voor deze kijk op zaken. Als uitgangspunt neem ik wat in mijn ogen het meest problematisch is, namelijk het concept 'waarheid'. Ik zal geschiedschrijving hier niet behandelen als een tekst waarvan de inhoud idealiter precies verwijst naar en correspondeert met de verleden realiteit. In plaats daarvan zie ik geschiedschrijving als een betekenisstructuur (meestal in taal) die claimt het verleden te verklaren door het te representeren.¹¹ Geschiedschrijving presenteert dus een versie van het

par les membres des conférences d'histoire et de philologie, série deuxième 45), Leuven 1938 (fotomechanische herdruk Leuven 1967), 93.

¹¹ Vgl. Hayden Whites definitie van het geschiedwerk: H.V. White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore (Maryland) 1973, 2: 'a verbal structure in the form of a narrative prose discourse that purports to be a model, or icon, of past structures and processes in the interest of explaining what they were by representing them.' Een goede bespreking van historische representatie is te vinden in F. R. Ankersmit, *Historical Representation*, Stanford (California) 2001, 39-48.

verleden. Door het selecteren van het materiaal, het leggen van verbanden en het beoordelen van de gebeurtenissen geeft de historicus zin en betekenis aan het verhaal. Hierdoor wordt geschiedschrijving in sterke mate een retorisch instrument.

Deze definitie is misschien iets aan de abstracte kant. Ik wil haar daarom meer tastbaar maken door haar toe te passen op één specifiek aspect van geschiedschrijving en twee concrete werken.

Het aspect waar ik bijzondere aandacht aan wil besteden is historiografisch persona. Ik wil kijken hoe het masker dat de auteur zichzelf opzet bijdraagt aan de retoriek van het geschiedwerk. Ik ben hierbij gekomen doordat geleerden als Kampinga, Daxhelet en Ward dikwijls zelf-verwijzingen en andere auctoriale tussenwerpsels beschouwen als een uiting van kritisch besef. Het gaat dan om frases als *quos sequimur*, *inuenio*, *dicitur*, *uideo*, *traduntur*, *satis constat*, enzovoort.¹² Ik zal een volledige zin als voorbeeld geven:

Causam obsidionis inuenio fuisse, ne Henricus socero Gallo, cum quo
hij bellum gerebatur, auxilium ferret.¹³

Zoals ik zojuist heb betoogd, is het op zichzelf al gevaarlijk deze zelfverwijzing (*inuenio*) als voorzichtige historische kritiek te interpreteren. Daarbij komt dat in dit geval de ogenschijnlijk kritische noot in feite amper als zodanig te duiden is. Omdat de gebruikte bronnen niet genoemd worden, is van een kritische functie voor de lezer hier geen sprake: bronnen of geen bronnen, op deze manier is hij of zij gedwongen alles te slikken op gezag van de auteur. Bij nader onderzoek blijkt bovendien dat er in het geheel geen kritische operatie heeft plaatsgevonden: Barlandus nam zijn gegevens hier, zoals vrijwel overal in het werk in kwestie, rechtstreeks en 'onkritisch' over uit de anonieme Brabantse kroniek met de wat zelfingenomen titel *Alder excellenste cronyke*:

Ende dit beleg gheschiede om datse den hertoge dwingen wouden dat hi
coninck Philips van vrancrijc d[i]e zijn sweer was niet helpen en soude
teghen hem.¹⁴

¹² De genoemde voorbeelden zijn afkomstig uit H. Barlandus, *Rerum gestarum a Brabantiae ducibus historia, nunc primum Latine conscripta per Adrianum Barlandum, usque in annum vigesimum sextum supra MD restituae salutis, imperante Carolo Quinto principe invictissimo. Catalogus insignium oppidorum Germaniae inferioris. Emendationes quibus incuriae typographorum occurritur*, Antwerpen 1526, fols b6^r-c5^v.

¹³ Barlandus, *Rerum gestarum*, fol. b7^v.

¹⁴ De eerste editie van dit werk verscheen in 1498. Ik citeer hier uit de editie van 1512: *Die alder excellenste cronyke van Brabant, Hollant, Seelant, Vlaenderen int generael, met vele nyeuwe addicien die indye andere niet gheweest en zijn*, gheprent Thantwerpen, Jan van Doesborch, fol. O5^v.

Het wordt hier wel duidelijk dat we niet te snel conclusies moeten trekken uit wat een auteur over zijn methode lijkt te zeggen. In dit geval blijkt specifiek dat de historicus niet per definitie een borg voor waarheidsgetrouwheid *is*, hij stelt zich alleen als zodanig vóór om zijn historische representatie kracht bij te zetten. Tussen de regels van zijn verhaal door bouwt hij een beeld van zichzelf op, construeert hij een masker dat een middel moet zijn voor de overdracht van zijn boodschap. Ik zou dus willen voorstellen om de kritische noten die de historicus invoegt te beschouwen in de bredere context van de zelfpresentatie van de auteur.

Dit effect kunnen we nog iets duidelijker inkaderen met behulp van de antieke retorica. Dit systeem is zo geschikt voor mijn doeleinden omdat het een *narratio*-begrip hanteert dat niet gebaseerd is op correspondentie met de *waarheid*, maar op overtuigingskracht en derhalve op *waarschijnlijkheid* (*narratio verisimilis*). Bovendien was deze theorievorming in sterke mate richtinggevend voor de historiografische praktijk in de eerste helft van de zestiende eeuw. Voor de zelfpresentatie van de historicus is vooral het retorische begrip ἤθος nuttig. Aristoteles, die dit begrip voor de *narratio* het helderst heeft uitgewerkt, stelt dat een overtuigende vertelling karakter moet suggereren, zowel van de verteller als van de verhaalpersonages. Hij oppert twee manieren om dit te bereiken: het expliciet aanduiden van morele doelen en het tonen van causale verbanden.¹⁵

Ik meen zo over voldoende bagage te beschikken om het gezicht van de geschiedschrijver recht in de ogen te kunnen kijken. Het wordt tijd om over te gaan op concrete tekstpassages.

3. Reinier Snoy, *Historia Hollandie* (±1516)

De tekst waar ik mee wil beginnen is Reinier Snoy, *Historia Hollandie*. Deze geschiedenis loopt vanaf de Bataafse oudheid tot aan het jaar 1516; men neemt aan dat de tekst rond die tijd is afgerond. Het werk werd eerst in 1620 gepubliceerd samen met een aantal andere katholiek getinte en ongepubliceerde geschiedwerken (Johannes a Leydis, Aegidius a Roya), maar het werk circuleerde reeds in de zestiende eeuw in diverse handschriften.¹⁶ Snoy werd

¹⁵ Aristoteles, *Rhetorica* 3.16 (1416b-1417b): ἠθικὴν δὲ χρῆ τὴν διήγησιν εἶναι· ἔσται δὲ τοῦτο, ἂν εἰδῶμεν τί ἦθος ποιεῖ. ἐν μὲν δὴ τὸ προαίρεσιν δηλοῦν, ποιὸν δὲ τὸ ἦθος τῷ ποιᾶν ταύτην, ἢ δὲ προαίρεσις ποιᾶ τῷ τέλει ... ἂν δ' ἄπιστον ἦ, τότε τὴν αἰτίαν ἐπιλέγειν. Zie voor historiografisch persona ook G. Sabbah, *La méthode d'Ammien Marcellin. Recherches sur la construction du discours historique dans les Res Gestae*, Parijs 1978, 520-5.

¹⁶ De editie is J. Brassica (red.), *Renieri Snoii ... De rebus Batavicis libri XIII, nunquam antehac luce donati, emendati nunc demum & recogniti*, Frankfurt 1620. Voor het moment van schrijven, zie Kampinga, *De opvattingen*, xxix-xxx. Aangezien mijn onderzoek naar de verschillende handschriften nog niet afgerond is, zal ik het werk van Snoy hier citeren naar

rond 1477 in Gouda geboren. Hij studeerde medicijnen in Italië en was de lijfarts van Adolf van Veere. Als gezant voor Karel V ging hij naar Schotland en Denemarken. Hij behoorde tot de kringen rond Desiderius Erasmus; er is in het door Allen uitgegeven brievenkorpus één brief bewaard gebleven van Snoy aan Erasmus over zijn geschiedwerk.¹⁷ Tevens gaf Snoy in 1513 een *Silva carminum* van Erasmus uit. Snoy stond ook in contact met Cornelius Aurelius, die zijn Latijnse brieftraktaten over Batavië aan hem adresseerde. Behalve het genoemde geschiedwerk schreef Snoy voornamelijk religieus getinte werken, waarvan zijn psalmparafrase gezien het grote aantal herdrukken enige populariteit genoot.¹⁸

Snoys geschiedwerk is ingedeeld in 13 boeken, die uiteenvallen in drie delen met elk hun eigen voorwoord: oudheid en vroege Middeleeuwen (tot het jaar 863), graaf Dirk I tot en met Karel de Stoute (tot het jaar 1477), Maximiliaan I en Karel V (tot het jaar 1516). De voorwoorden die aan elk deel voorafgaan zijn de plaats bij uitstek waar een historicus niet alleen zijn werk, maar ook zichzelf kan introduceren. Ik heb een aantal sleutelzinnen uit de eerste *praefatio* bij elkaar gezet:

Facturus ne opere pretium sim, si res Batauas preclaraque comitum stratagemata atque facinora perstrinxero, nec satis scio, nec si sciam dicere ausim: quippe qui proletarius inter classicos militie literarie principes atque antesignanos candido excellentique ingenio ac uberiori facundia plurimum prestantes. ... Vt cumque tamen estimata erunt, in paruo ponam discrimine, modo nostratia in tenebris prope sepulta in lucem atque hominum memoriam vendicentur, ne ingentia atque preclara Batauorum facinora aut fraudentur gloria sua, aut euo oblitterentur. ... Tum singularis in patriam pietas quam semper feci maximi, [& quae me quasi aestus quidam absorbet], itidem admonens vti eam a situ squaloreque vindicarem. Proinde facile veniam promerebor, si neque elegantia Salustiana, neque felicitate Liuiana, verum salebrosa atque triuali facundia historia nostra scaturiat.¹⁹

het handschrift uit de Leidse Universiteitsbibliotheek met het signatuur BPL 838. Dit exemplaar is in het bezit geweest van Petrus Scriverius.

¹⁷ P.S. Allen (red.), *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, 12 vols, Oxford 1906-1958, vol. 2, n° 458, 332-3.

¹⁸ Voor de biografie van Snoy, zie Brassica, *De rebus Batavicis*, fols †2^v-†3^v en C.G. van Leijenhorst, 'Reyner Snoy', in: P.G. Bietenholz en Th.B. Deutscher (redd.), *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, Toronto 1987, vol. 3, 261-2. Voor een complete bibliografie van het werk van Snoy, zie B. de Graaf en M.E. de Graaf, *Doctor Reinerus Snoygoudamus, Gouda ca. 1477 - 1st August 1537* (Bibliographies of Dutch Humanists 2), Nieuwkoop 1968.

¹⁹ UBL hs. BPL 838 fol. 17^{r-v}. De tekst tussen vierkante haken is afkomstig uit de druk van 1620, omdat ik op dit moment over de transcriptie van deze frase nog niet voldoende zekerheid heb.

Wat meteen in het oog springt is de openingszin. Grote segmenten hieruit – ik heb ze onderstreept – komen letterlijk overeen met de beroemde openingszin van het geschiedwerk van Livius. Ook bepaalde formele kenmerken van het werk als geheel, zoals bijvoorbeeld de losse *praefatio* vóór het eerste boek, het opnemen van *prodigia* en het frequente gebruik van de directe rede lijken te verwijzen naar de grote Romeinse geschiedschrijver. Later in dit artikel zal ik nog op een ander fraai staaltje navolging wijzen. Waar het me nu om gaat, is het effect van deze verwijzingen. Snoy associeert zijn historiografische *alter ego* met Livius en probeert zich hiermee iets van het prestige van de Romeinse schrijver aan te meten.

Het thema dat alledrie de *praefationes* van Snoy domineert is de ontoereikendheid van zijn literaire kwaliteiten. Er valt dan te denken aan frases als *quippe qui proletarius* en *salebrosa atque triuiali facundia* (zie laatst geciteerde passage). Dit is nog maar een kleine greep uit alle verontschuldigen die Snoy aanvoert. Hier komen we bij een tweede aspect van Snoys persona. Hij voert een charme-offensief, een *captatio benevolentiae*, door middel van het ontkennen van literaire pretenties. Het feit dat juist deze voorwoorden erg verfraaid zijn met klassieke citaten en een extravagante woordkeuze, brengt de valse aard van Snoys bescheidenheid goed voor het voetlicht.

De laatste observatie die ik over dit tekstfragment wil doen, heeft te maken met Aristoteles' suggestie van het aangeven van een moreel doel. Snoy geeft in zijn voorrede expliciet aan waarom hij zijn geschiedenis schrijft: het ging hem niet om roem of wedijver, maar het was zijn vaderlandsliefde, zijn *singularis in patriam pietas*, die hem tot zijn arbeid bracht met de bedoeling om grote daden aan de vergetelheid te ontrukken. Deze motivatie wordt overigens op diverse plaatsen in het geschiedverhaal kort herhaald.

Het is in dat licht opvallend dat Snoy zich in de *praefationes* niet expliciet ten doel stelt om de waarheid, *veritas*, te achterhalen. Het noemen van dit soort drijfveren is gebruikelijk in voorwoorden, en in sommige gevallen gaat de historicus zelfs verder en poneert hij waarheidsclaims. Dit alles gebeurt ook bij Snoy, maar niet in het voorwoord. Zo citeert hij aan het begin van boek 1 met instemming een passage uit *De oratore* van Cicero, waarin gezegd wordt dat de historicus niets onwaars mag zeggen, niets waars mag weglaten en niet partijdig mag zijn.²⁰ Ook komen we claimende frases tegen als *nemo infitiabitur* of, iets dwingender geformuleerd, *hic nullus mihi refragetur*.²¹

De geschiedschrijver Snoy presenteert zich dus als waarborg voor de waarheid van het verhaal. We observeren hetzelfde ook in zijn beschrijving van

²⁰ UBL hs. BPL 838 fols 19^v-20^f. Het citaat is afkomstig uit Cicero, *De oratore* 2.62: 'Nam quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? Deinde ne quid veri non audeat? Ne quae suspicio gratiae sit in scribendo? Ne quae simultatis?'

²¹ UBL hs. BPL 838 fols 53^r, 42^r.

de regeerperiode van graaf Floris V, waar ik nu iets nader op in wil gaan. De volgende passage behandelt de vraag of Floris zich bewust had kunnen zijn van de samenzwering van Gerard van Velsen *cum suis* in het jaar 1296.

Omnium harum prodicionum ignarus comes per otium sese equitando, venando, volando, canendoque exercebat oblectabatque. Fuisse traduntur per Hollandiam quibus res innotuit quamplures, sed cum nemo repertus sit index, nihil queo nisi id quod cuiquam licet opinari, aut potentes (sicut fuerant) fuisse coniuratos ut metus et discrimen esset indicare, aut ipsum, ut erat simplici animo, delatoribus preclusisse aures.²²

Snoy stelt dat hij geen uitsluitel kan geven zonder een gissing te doen over de invloed van de samenzweerdere of over de houding van Floris. Deze ingreep mag dan in onze ogen kritisch zijn, men moet onderkennen dat zijn weigering zich vast te pinnen op dit punt, zijn eigenhandige beperking van zijn verhaal, ertoe leidt dat zijn werk persuasiever wordt: de lezer zal aannemen dat de schrijver overal borg staat voor zijn informatie, ook wanneer hij daarvan geen verantwoording aflegt.

Dit effect wordt overigens versterkt doordat Snoy erop wijst dat hij bronnen tot zijn beschikking heeft: *fuisse traduntur*. Dit soort formuleringen, dat we al eerder tegenkwamen bij Barlandus, wordt bij Snoy vaak gebruikt voor het introduceren van alternatieve versies. Het creëert een impressie van grote beheersing van het bronnenmateriaal, terwijl niet gezegd wordt om welke bronnen het precies gaat. Als het gaat om het Middeleeuwse deel van Snoys geschiedenis, komt het noemen van concrete namen weinig voor – slechts een enkele keer verwijst hij naar de Egmondse kroniek of naar een akte. Zoals we ook in het citaatje van Barlandus zagen, is dit een eenvoudige doch effectieve manier om de autoriteit van de historicus te vergroten.

In Snoys geval is garant staan voor betrouwbaarheid echter niet de belangrijkste functie van de verteller. Het vertellende ik wordt het meest zichtbaar in wat men regie-aanwijzingen zou kunnen noemen. Een goed voorbeeld vormen de volgende zinnen:

Verum enimvero vt facta Florentij prosequamur. Erat nobilis quidam in Kinhemaria cui Gerardo Velsen nomen fuit ...²³

Het type verwijzingen waar ik op doel (*prosequamur*) is zeer frequent in Snoys werk. De frases dienen om het verhaal structuur te geven, om het op te delen in afzonderlijke episodes. Tegelijkertijd brengen ze de historicus in beeld als de regisseur die het drama dat hij opvoert in een afgemeten stramen afwikkelt, de

²² UBL hs. BPL 838 fol. 238^v.

²³ UBL hs. BPL 838 fol. 231^r.

onwankelbare gids die de lezer meeneemt door de wondere wereld van de geschiedenis.

De episode die door de geciteerde zinnen geïntroduceerd wordt, verhaalt het ontstaan van het conflict tussen Floris V en Gerard van Velsen. Graaf Floris wilde zijn concubine aan Van Velsen uithuwelijken. Deze weigerde en koos een andere vrouw, maar Floris waarschuwde hem bij die gelegenheid dat hij alsnog met zijn maitresse zou trouwen. Hij maakte deze voorspelling vervolgens zelf waar door mevrouw Van Velsen te verkrachten. Als Van Velsen thuiskomt, vindt het volgende gesprek tussen hem en zijn vrouw plaats:

Scitatur causam, satis ne salve res forent. 'Minime', inquit, 'quid enim est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Gerarde, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. Itaque nolui tibi ferre pollutum osculum.' Simul et comitis concubitum fatetur, ille solatur egram auertendo noxam a coacta in actorem delicti, mentem peccare, non corpus, et unde consilium abfuerit, etiam culpam abesse.²⁴

Ook hier kleurt de geschiedschrijver zijn masker weer op typisch humanistische wijze in. De onderstreepte frases zijn letterlijke citaten uit Livius' beschrijving van de verkrachting en zelfmoord van Lucretia.²⁵ Uiteraard zal alleen het verloop van de betreffende gebeurtenis de humanist Snoy al hebben doen denken aan dit verhaal. Zelfs Snoys bron, Johannes a Leydis, wijst er al op dat Van Velsens vrouw een *instar Lucretiae* was.²⁶ Snoy realiseert echter het potentieel dat in deze observatie besloten ligt door middel van intertekstuele verwijzingen. Zo transformeert hij een geleerde verwijzing tot een manier van beschrijven die niet alleen het genoegen van de herkenning oplevert, maar ook zijn eigen verschijning als auteur geprononceerder maakt.

Tenslotte wil ik nog naar één fragment uit Snoys levensbeschrijving van Floris V kijken.

Hinc liquet arrogantiam Scotorum fuisse vanam, quum fungeremur legationis munere iam dudum ad regem Scotie Iacobum quartum ab Anglis hoc anno in bello occasum, qui nobis persuadere conabantur regium Scotorum stemma pre alijs illustrissimum esse, quod mascula

²⁴ UBL hs. BPL 838 fol. 231^v.

²⁵ Livius, *Ab urbe condita*, 1.58. In het Leidse manuscript van Snoy staat in de marge genoteerd: *Lucretiae verba apud Livium* (in de hand van Scriverius, naar ik vermoed).

²⁶ Johannes Geerbrandus Leidensis, *Chronicon Hollandiae comitum et episcoporum Ultraiectensium*, Frankfurt 1620, 226. Voor meer informatie over A Leydis verwijs ik naar B. Ebels-Hoving, 'Johannes a Leydis en de eerste humanistische geschiedschrijving van Holland', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis van Nederland* 100 (1985), 26-51.

prole fecundum neque aduenas neque feminas regno succedentes habuerint unquam.²⁷

Hier komen we één van de schaarse autobiografische verwijzingen van Snoy tegen. De opmerking is niet direct relevant voor de verloop van het verhaal. Het is een terzijde van de verteller, om een toneelterm te gebruiken. Het is echter meer dan zomaar een aardigheid voor de lezer. Snoy presenteert zich hier als politiek actief in de hoogste kringen van het Habsburgse rijk. In dit geval doet dat ter zake, omdat al sinds de oudheid (en vooral bij Polybius) de persoonlijke vorming en vooral de politieke en militaire ervaring wordt beschouwd als een belangrijk vereiste voor een goede historicus.²⁸ Het zou daarom volgens mij niet ver gezocht zijn te veronderstellen dat Snoy op deze plaats een poging doet zich te kwalificeren als een man met kennis van zaken, iemand die weet waarover hij spreekt.

Laat ik, alvorens tot de tekst van Barlandus over te gaan, mijn lijnen met betrekking tot Snoy bij elkaar halen. We hebben gezien dat de verteller van het geschiedverhaal bij Snoy duidelijk zichtbaar is. Hij verstoopt zich niet achter een verhaal dat als het ware zichzelf vertelt. Het voordeel hiervan is, dat hij alle mogelijkheden heeft om zijn eigen karakter vorm te geven en zo een persona met een sterk *ethos* te creëren. Dit *ethos* wordt in de eerste plaats bepaald door affiliaties met Titus Livius. Er is sprake van bescheidenheid en de auteur stelt zich voor als iemand met een sterk plichtsgevoel jegens zijn vaderland. Hij doet voorkomen dat hij borg staat voor de betrouwbaarheid van zijn verhaal: het berust op goede bronnen. Hij is een figuur met kennis van zaken die de loop van het verhaal controleert. Kortom, Snoy onderneemt een retorische poging om alle obstakels te verwijderen die het vertrouwen van de lezer in zijn werk zouden kunnen belemmeren.

4. *Hadrianus Barlandus*

Daarmee zijn we bij Barlandus aangeland. Zoals zijn naam zegt, was hij afkomstig uit Baerland op Zuid-Beveland. Hij werd in 1486 geboren. Zijn studie theologie deed hij in Leuven. Barlandus doceerde aan de letterenfaculteit en werd uiteindelijk hoogleraar in de retorica. Onder andere via privélessen had hij contacten met belangrijke adellijke families. Barlandus correspondeerde met Erasmus en maakte een verkorte editie van zijn *Adagia*. Tot zijn contacten hoorden verder onder meer Vives, Latomus, Cranevelt, Geldenhouwer en Dorpius. Behalve historiografische werken heeft hij ook edities, vertalingen en commentaren voor klassieke auteurs geschreven, en verder traktaten over de

²⁷ UBL hs. BPL 838 fol. 228^v.

²⁸ R. Landfester, *Historia magistra vitae. Untersuchungen zur humanistischen Geschichtstheorie des 14. bis 16. Jahrhunderts* (Travaux d'Humanisme et Renaissance 123), Genève 1972, 96-104.

retorica, pedagogische werken (waaronder dialogen in navolging van Erasmus) en een moreel-filosofische verhandeling.²⁹

Het werk dat ik zal behandelen betreft Barlandus' geschiedenis van Brabant, gepubliceerd in 1526 onder de titel *Rerum gestarum a Brabantiae ducibus gestarum historia*. Het bestaat uit een kort voorwoord en een reeks beschrijvingen van de regeerperiodes van de Brabantse hertogen vanaf Pepijn I (zevende eeuw) tot Karel V, en wel tot het jaar 1526. Barlandus besloot de periode 840-1095 niet te beschrijven, naar eigen zeggen omdat er geen betrouwbare bronnen voorhanden waren. In zijn werk nam hij eerdere publicaties integraal op, zoals zijn biografie van Karel de Stoute en zijn beschrijving van de slag bij Pavia.

Het aardige aan de vergelijking tussen Snoy en Barlandus is dat, hoewel ze grofweg tijdgenoten zijn, ze op tamelijk verschillende manieren de kaart van het historiografisch persona spelen. Niettemin kunnen beide manieren het retorische effect van de tekst gunstig beïnvloeden.

Laat ik weer beginnen met een aantal zinnen uit de *praefatio*.

Vitam, mores, facta hominum, consilia item, atque euentus rerum in medio ponit, in quae posteritas omnis tamquam in speculum inspicere possit, & uitam moresque componere. ... In libris historicorum, ut dixi, omnis exempli documenta, uelut in illustri monumento posita intuemur, unde quae imitanda sint depromere, nobisque ad imitandum proponere, quae fugienda fugere possimus. ... Nullus tota est historia locus, quem non sim paratus magna etiam sponsione in Chronicis lingua nostrate conscriptis, aut alijs certe, qui his de rebus aliquid litteris mandauerint, ex fide representare.³⁰

Ook in deze passage uit Barlandus' werk springen de citaten – in dit geval uit Terentius, Livius en Marcus Antonius Sabellicus – in het oog.³¹ In Barlandus' werk functioneren de citaten echter anders dan bij Snoy. Bij de laatste

²⁹ Voor de biografie van Barlandus is Daxhelet, *Adrien Barlandus* nog steeds het standaardwerk.

³⁰ Barlandus, *Rerum gestarum*, fols 2^r-3^r.

³¹ Terentius, *Adelphoe* 412-4: 'denique inspicere tamquam in speculum in vitas omnium iubeo atque ex alijs sumere exemplum sibi'; Livius, *Ab urbe condita, praefatio* 10: 'hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu foedum exitu quod vitas'; Sabellicus in: C. S. Curio, (red.) *M. Antonii Cocceii Sabellici opera omnia, ab infinitis quibus scatebant mendis repurgata et castigata. Cum supplemento Rapsodiae historiarum ab orbe condito ad haec usque tempora ... in tomos quatuor digesta*, 4 vols, Basel 1560, vol. 2, fol. *2^r: 'Caeterum nullus est, quod ad calumniae vanitatem attinet, in Veneta historia locus, ut publice testari soleo, quem non sim uel magna sponsione paratus, in Venetis annalibus ex fide repraesentare, aut in ijs certe qui commentarios de ea re scriptos reliquere.'

ontwikkelt zich een patroon van verwijzingen naar de historicus uit Patavium, terwijl eerstgenoemde zijn *praefatio* de vorm geeft van een lappendeken van ontlenen: hij begint met Horatius, daarna volgen behalve Terentius, Livius en Sabellicus ook Erasmus, Cicero, Quintilianus, Plinius de Jongere en Julius Pomponius Laetus. Van navolging van één specifieke klassieke auteur is dus geen sprake.

Een ander verschil met Snoy betreft het hameren op de eigen tekortkomingen. Hoewel Barlandus deze niet stilzwijgend voorbijgaat, ligt de nadruk toch vooral op het nut van de geschiedenis. Het personage Barlandus bekommert zich niet zozeer om het vaderland en de roem daarvan als wel om het morele welbevinden van zijn lezer. Ook een prijzenswaardig doel natuurlijk, dat de historicus neerzet als een sympathiek persoon. Tevens valt in de *praefatio* op te merken dat Barlandus zich nadrukkelijk borg stelt voor de betrouwbaarheid van zijn informatie, zijn *fides*. Hij claimt niet dat zijn gegevens wáár zijn, maar wél dat hij overal een bron voor heeft.

Dat is natuurlijk een heel nobele doelstelling, maar in de rest van zijn verhaal voelt Barlandus zelden de noodzaak in details te treden over zijn bronnen. In het hoofddeel van het werk zijn concrete bronverwijzingen schaars. De enige auteurs die hij bij naam noemt zijn Flavio Biondo en Sabellicus die hij sporadisch benut heeft. Aan de *Alder excellenste cronyke*, de bron die hij zeer nauw volgt, soms bijna vertaalt, wordt alleen buitengewoon vaag gerefereerd met formules als *chronicae lingua nostrate conscriptae* die we op enkele plaatsen (zoals in het voorwoord) tegenkomen. Van een kritische werkwijze lijkt hier geen sprake. Ondertussen heeft Barlandus wel zijn autoriteit gewonnen, want schrijvers als Samuel de Wind geloven hem op zijn woord als hij beweert dat hij op goede bronnen steunt.³²

Vervolgens ziet Barlandus ook kans om zijn gezaghebbende pose te versterken in het hoofddeel van het werk. Uitdrukkingen als *dicitur* of *incertum est* leggen een rookgordijn van verantwoordelijkheid, zonder die echt te garanderen. Dit is het type zinnetjes dat James Ward om de tuin wist te leiden en hem deed spreken van Barlandus' "critical spirit." Ik heb een heel aardig voorbeeld uit de levensbeschrijving van hertog Jan I, een tijdgenoot van Floris V (tweede helft van de dertiende eeuw).

Per eos dies, ut in publico gaudio fieri solet, concursum est hastis. In quo certamine dux idem, dextro an laeuo brachio incertum est, loetale uulnus accepit, ex quo paucis post diebus, uita decessit. ... Cuius defuncti corpus advectum Bruxellam sepelitur in aede sacra Minoritanorum, qui per ea

³² S. de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers*, vol. 1: *Bevattende de inlandsche geschiedschrijvers der Nederlanden, van de vroegste tijden tot op den Munsterschen vrede (970-1648)*, Middelburg 1835, 134.

tempora uiri erant multum Christo dediti, non conuiuantes, non scortantes, neque miscentes se humanis negocijs.³³

Het is overduidelijk dat Barlandus' kritische toevoeging (*incertum est*) een historicus veronderstelt die zich niet door zijn bronnen laat inpakken, maar per saldo verandert dit niets aan de correspondentie van de tekst met de werkelijkheid. De opmerking kan dus bezwaarlijk als uiting van historische kritiek gelezen worden; het gaat veeleer om de zelfpresentatie van de verteller als een geloofwaardig figuur.

De toevoeging over middeleeuwse en eigentijdse Minderbroeders toont Barlandus' morele bedoelingen. Dit soort polemische passages over geestelijken zijn frequent bij Barlandus en betuigen zijn verlangen naar een moreel reveil binnen de kerk. Ze tonen hem als een kritische *hardliner*, zoals Erasmus zich ook dikwijls had laten zien in satirische werken als de *Lof der Zotheid* of de *Colloquia*.³⁴

Naar aanleiding van de volgende passage over de geboorte van Karel V in het jaar 1500 wil ik op een laatste aspect van zelfpresentatie bij Barlandus wijzen.

Vidi ego puer, hoc nato puero Gandauī (in qua tum urbe Latinas discebam litteras apud uirum doctissimum) ad omnes ciuitatis angulos, ad omnia compita parari spectaculorum miracula.³⁵

Tegen het einde van zijn boek heeft Barlandus meer van dit soort getuigenissen van gebeurtenissen die hij zich nog kan herinneren. Dit is een bijzonder type zelfverwijzing. Het is te beschouwen als een vorm van *αὐτοψία*, een ooggetuigenverslag (de uitdrukking *uidi ego* is van groot belang). In de klassieke en humanistische historiografische traditie wordt dit beschouwd als de sterkste vorm van historische bewijsvoering.³⁶ Net als Snoy weet hij dus autobiografische gegevens te instrumentaliseren: ditmaal niet om een impressie van kundigheid te wekken, maar om de historische data zelf te autoriseren.

Over het algemeen zal de lezer van Barlandus' werk echter opmerken dat de auteur vrijwel niet naar zichzelf verwijst. De kritische frases zijn zeldzaam en vaak onpersoonlijk geformuleerd, en ook regie-aanwijzingen zijn weinig frequent. Barlandus realiseert dus in sterke mate de mogelijkheid om het verhaal

³³ Barlandus, *Rerum gestarum*, fol. c5^v.

³⁴ Zie over Barlandus' kritiek op de clerus ook A. Bömer, *Die lateinischen Schülergespräche der Humanisten. Auszüge mit Einleitungen, Anmerkungen und Namen- und Sachregister. Quellen für die Schul- und Universitätsgeschichte des 15. und 16. Jahrhunderts* (Texte und Forschungen zur Geschichte der Erziehung und des Unterrichts in den Ländern deutscher Zunge 1), vol. 2: *Von Barlandus bis Corderius 1524-1564*, Berlijn 1899, 127.

³⁵ Barlandus, *Rerum gestarum*, fol. 17^v.

³⁶ Landfester, *Historia magistra vitae*, 105-7.

'zichzelf te laten vertellen' zonder interventie van de auteur. De kracht hiervan is dat het verhaal een natuurlijke, niet-geconstrueerde indruk maakt. Het verhult de betwistbaarheid van het geschiedverhaal. Zeker in combinatie met het ontbreken van concrete bronverwijzingen is deze vertelstijl autoritair te noemen: de lezer zal de auteur op zijn woord moeten geloven.

Men kan wel stellen dat Barlandus in allerlei opzichten van Snoy verschilt. Hij maakt zich niet het aura van een specifieke klassieke geschiedschrijver eigen, hoewel de kritische frases die hij her en der invoegt in sommige gevallen doen denken aan Livius.³⁷ De bescheidenheidstopiek is veel minder sterk. De kracht van Barlandus is daarentegen gelegen in een relatief weinig zichtbare verteller, die het verhaal natuurlijk laat verlopen zonder ingrepen van een regisseur. Bij aanvang wijst hij op zijn moreel goede bedoelingen en zijn betrouwbaarheid. Het verhaal zelf wordt slechts her en der geschraagd door kritische interjecties. Wel poogt de auteur zijn gezag tegen het einde van het boek te vergroten door middel van ooggetuigenissen. De tekst van Barlandus werkt dus op een andere manier op de lezer in, maar ook hier twijfel ik er niet aan dat het effect positief kan bijdragen aan het overtuigingsproces.

5. Conclusie

Met die observatie wil ik mijn analyse afsluiten. Het was mijn bedoeling in dit artikel met een andere blik dan de gangbare naar vroegmoderne geschiedschrijving te kijken. Het voornaamste verschil tussen beide benaderingen was dat ik geschiedschrijvers er niet op wil beoordelen, in hoeverre zij aan éérentwintigste-eeuwse maatstaven voor historiografie voldoen. In plaats daarvan beschouw ik geschiedschrijving als teksten die door hun representatie van het verleden de geschiedenis betekenis geven en deze betekenis zo effectief mogelijk proberen uit te dragen. In dit artikel heb ik me beperkt tot één specifiek aspect van deze visie op historiografie, namelijk het belang van de zelfpresentatie van de geschiedschrijver voor het overtuigen van de lezer. Ik hoop dat ik aan de hand van deze *casus* aannemelijk heb kunnen maken dat deze alternatieve, meer op retoriek gerichte benadering meer perspectieven biedt voor een goed begrip van de tekstuele mechanismes die een rol spelen binnen het vroegmoderne historiografische discours dan de evaluatie van dit materiaal in termen van moderne historische methoden.

³⁷ Met betrekking tot de boven genoemde voorbeelden kan men bijvoorbeeld denken aan Livius, *Ab urbe condita*, 1.24, waar *hos ut sequar, invenio* en *satis constat* zijn aan te treffen. Voor *dicitur*, zie Livius, *Ab urbe condita*, 1.34; voor *traduntur*, Livius, *Ab urbe condita*, 5.27.